

CYBERPUNK: LE NOUVEAU SYSTÈME TOTALITAIRE

Asma Mhalla

Pariz: Seuil, 2025., 208 str.

Erika Pirić

<https://orcid.org//0009-0008-4039-8056>

L'École des hautes études en sciences sociales, Pariz

E-mail: erika.piric@ehess.fr

Recenzija knjige

Zaprimljeno: 28. 10. 2025.

Prihvaćeno: 29. 10. 2025.

U rujnu 2025. francuski izdavač Seuil objavio je knjigu *Cyberpunk: Le nouveau système totalitaire* francusko-tuniške politologinje Asme Mhalle. Autorica, istraživačica u Laboratoriju za političku antropologiju *Centre national de la recherche scientifique* (CNRS) i EHESS-u te predavačica na *Sciences Pou* i *École Polytechnique*, nastoji locirati i definirati elemente novih tehnopolitičkih struktura. Knjiga se usredotočuje na Sjedinjene Američke Države i anglofoni digitalni prostor, analizirajući fenomen sve jasnijeg približavanja tehnološke industrije i izvršne vlasti. Početak drugog mandata trenutnoga američkog predsjednika Donalda Trumpa obilježen je, među ostalim, ulaskom poduzetničke figure Elona Muska u institucionalnu sferu američke izvršne vlasti putem osnivanja Odbora za vladinu učinkovitost (*Department of Governmental Efficiency*). Nedugo nakon prethodnih američkih izbornih rezultata, izvršni direktor kompanije Meta, Mark Zuckerberg, pod čijim su okriljem društvene mreže Facebook i Instagram, objavio je odluku o promjeni pristupa moderiranju sadržaja na spomenutim platformama u svrhu promoviranja slobode govora. Pritom je nazvao novu administraciju simbolom „kulture prekretnice” (Kaplan, 2025.). U tom kontekstu, jedna od glavnih teza knjige jest da je novi oblik tehnološkog totalitarizma 21. stoljeća u procesu ukorjenjivanja u političko i društveno tkivo Sjedinjenih Američkih Država i granično Europe (pritom misleći na područje Europske unije). Ponajviše slijedeći dijagnozu totalitarnih sustava Hanne Arendt i njihov provizorni kraj nakon Drugog svjetskog rata, Mhalla upozorava da se „balk totalitarizma” ponovno nazire na obzoru.

Eklektičnom strukturom i šarolikim teoretskim referencama autorica nastoji razraditi elemente novog oblika režima prateći prvo genezu *cyberpunk* estetike u književnosti, zatim razvojem geopolitičkih tenzija te mutacijom budućeg simulakruma fašizma koji se kumulira na zapadu nakon vrhunca globalne neoliberalne financijske ekspanzije. Riječ je o polemičnoj knjizi novinarskog stila koja se ograđuje od formalne znanstvene studije, a nastoji ažurirati teze o nadzornom kapitalizmu i osvjetliti dimenzije novih političkih konjunktura koje su tek u procesu artikulacije. Knjiga ima interdisciplinarni, prilično ambiciozni, tematski raspon te pokriva polja političke znanosti općenito, a političke teorije i međunarodnih odnosa posebice, kao i polja filozofije, sociologije i ekonomske povijesti. S obzirom na to da se radi o analizi budućih poredaka, a ne već postojećih društvenih procesa, djelo inherentno pati od spekulativnih zaključaka. Osebujna tematska struktura poglavlja otežava standardni, linearni pregled stoga je cilj ovog prikaza sažeto predstaviti glavne argumente u tematskim cjelinama te pružiti kritičku analizu njezine metodo-

loške koherentnosti, teorijskog doprinosa i epistemološke uvjerljivosti. Recenzija se temelji na tri tematske cjeline koje odgovaraju općem konceptualnom okviru knjige: geneza ideologije novog tehnorežima, manifestacije tehnopolitičkih transformacija u suvremenoj američkoj politici te analiza unutarnjih mehanizama postmodernog, odnosno fašizma simulakruma.

Prvi tematski odjeljak pokriva dijelove knjige koji se bave genezom ideologije iza novog tehnorežima. Počevši od žanra znanstvene fantastike općenito, a posebice njegove podvrste poznate kao *cyberpunk*, tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća dosadašnje utopijske vizije budućnosti u prosperitetnoj, hladnoratovskoj Americi zamijenjene su distopijskim i apokaliptičnim svjetovima u kojima se odvija borba protiv monopolno centralizirane fuzije megakorporacije i administrativne države. Gibsonov *Neuromancer* služi kao primjer pionirskog djela ovog žanra. S obzirom na činjenicu da hipotetizirana tehnopolitička paradigma nema svojeg povijesnog presedana, tj. odrednice „tradicionalnih” režima mogu opisati samo grube obrise, Mhalla povezuje estetički senzibilitet u hipermodernitetu *cyberpunk* svemira s ulogom tehnološke industrije i utjecajem digitalnih tehnologija u 21. stoljeću na arenu moći, odnosno ono što autorica prešutljivo smatra političkim. Njezina dijagnoza podsjeća na modifikaciju reinterpretacije Marka Fishera koja se tiče Derridina pojma hauntologije u kojoj kulturni uvjeti osjećaja izgubljenih budućnosti moderniteta diktiraju prevlast nostalgije i melankolije (Fisher, 2014.). Ipak, u *Cyberpunku* suvremena Amerika nalazi se u etapi nakon Fisherove dijagnoze, nalazeći se u hipersticiji u kojoj je jaz između stvarnosti i njezine distopijske percepcije materijaliziran.

Krajem devedesetih godina, Fisherov kolega sa Sveučilišta Warwick, Nick Land, osnovao je eksperimentalno teorijsku grupu CCRU (*Cybernetic Culture Research Unit*) koja je u paradigmi postmoderne kritike artikulirala teorijsku struju akceleracionizma⁶. Glavno polazište akceleracionizma jest ideja da je krizu kapitalističkog razvoja moguće prevladati samo njegovim ubrzavanjem, kako bi došlo do rupture postojećega socioekonomskog poretka. Zajedno u krugovima američke *online* krajnje desnice, i pojedinim ekscentričnim pojedincima koji zagovaraju američku monarhiju poput Curtisa Yarvina, akceleracionistička ideja mutirala je u smjeru neoreakcionizma (prepoznata akronimom NRx). Ono što Mhalla propušta objasniti jest da je ključan pojam ovog pokreta „katedrala” koja je u početku služila kao lingvistički označitelj specifičan pripadnicima zajednice te označava moderne institucije poput medija, akademije i javne službe koje trebaju biti zamijenjene malim, postdržavnim suverenim entitetima koji su u privatnom vlasništvu (Smith i Burrows, 2021: 145). Zagovarajući hijerarhiju i autoritarizam omogućen tehnološkom inovacijom, ova antiprogresivna i antidemokratska ideja, koja je (samoproglášeno) u ratu protiv vrijednosti poput jednakosti i univerzalnih prava, uspjela se razviti u relativno utjecajan mikrotrend kod skupine rezigniranih pojedinaca sa značajnom količinom ekonomskog, kulturnog pa i političkog kapitala, poput libertarijanske figure patrona novih reakcionarnih pokreta, Petera Thiela. Iako je ova ideja artikulirana i ponajviše distribuirana na internetu, neoreakcionarizam se, važno je napomenuti, u velikoj mjeri danas sveo na performativni označitelj perifernih *online* zajednica.

⁶ Danas, politička ideja akceleracionizma postoji na obje strane tradicionalne osi lijevih i desnih ideologija. Dok su glavni predstavnici lijeve struje autori poput Nicka Srniceka i Alexa Williamsa, fokus u knjizi ostaje isključivo na neoreakcionarnoj struji vođenoj kasnijim radovima Nicka Landa, poput *The Dark Enlightenment* (Land 2023).

Ipak, prema Mhalla, utjecao je na ključne aktere sadašnje američke administracije, uključujući potpredsjednika J. D. Vancea i autore dokumenta *Project 2025*, američkog konzervativnog trusta mozгова *The Heritage Foundation* koji, prema autorici, služi kao svojevrsan politički priručnik drugoj Trumpovoj administraciji. Elon Musk, samoprozvani akcelerator, aktivno je podržavao i europsku krajnju desnicu, pojavljujući se na kongresu stranke Giorgio Meloni uz Viktora Orbana i Marine Le Pen te, pojavljujući se na predizbornom skupu *Alternative für Deutschland* (Le Monde, 2025) dokazujući neosporivu poveznicu između etabliranih političkih struktura i nekoć perifernih *online* političkih pokreta.

Iako se u prvom tematskom dijelu knjige razvio potencijal, Mhalla propušta prikazati odnos estetike *cyberpunk* žanra i njezina utjecaja na NRx ideje kao i jasnu kontekstualizaciju tehnoreakcionarnih struja unutar sfere utjecaja teorija proizašlih iz Silicijske doline. Upravo je promjenjivi etos Silicijske doline u srži Mhallinih argumenata, no knjiga propušta prikazati specifičnu genezu iz ranoga tehnootimističnog libertarijanizma u 90-ima u tehnookceleratoristički libertarijanizam s reakcionarnim pravcima poput NRx-a danas. Za proširenje ove teme, Fred Turner u knjizi *From counterculture to cyberculture* pruža povijesnu analizu etosa Silicijske doline i njegova korijena u kontrakulturnim pokretima u 60-im godinama u Americi, a Benjamin Noys u *Malign Velocities* specifično objašnjava genezu prema reakcionarnom tehnookceleratorizmu (Turner 2006; Noys 2014).

Drugi tematski odjeljak knjige kontekstualizira manifestaciju tehnotalitarnih ideja u sadašnjem političkom trenutku. Nakon financijske krize 2008., COVID-19 pandemije i ruske invazije na Ukrajinu, Mhalla analizira drugi Trumpov mandat kroz prizmu javnih politika koje slijede logiku novog pokreta. Uspoređujući ga s administracijom predsjednika McKinleyja s kraja 19. stoljeća, autorica ističe paralelu između tadašnjih industrijskih monopola i današnjih tehnoloških giganata. Analizira i niz političkih odluka koje, prema njezinu mišljenju, odražavaju autoritarne tendencije. Ističe kako je vidljiv jednaki tip tenzije između imperijalizma i protekcionizma kao i impuls za carinskim tarifama u 2025. kao i krajem 19. stoljeća. U kombinaciji Trumpove šmitijanske dijalektike neprijatelja, supresiji građanskih i civilnih sloboda od evokacije *Roe v. Wade* i uporabom federalnog tijela za imigracijske i carinske službe (ICE) protiv prosvjednika u Los Angelesu, obrisi postdemokratskog režima u tranziciji prema autokraciji izvor su zabrinutosti za autoricu. Američke tržišne sankcije, ekspanzionizam i bilateralizam ocrtavaju tendenciju prema novoj američkoj geopolitičkoj strategiji. Cilj povratka industrije kao poluge moći putem razvoja poluvodiča, baterija, infrastruktura obrane stapaju tehnološku industriju sve bliže s vojnoindustrijskim kompleksom. Paralelno, propagira se strukturno neodrživi ekonomski izolacionizam spojen s kontradiktornim težnjama imigracijske politike.

Pozivajući se na Arendtinu teoriju totalitarizma kao režima koji karakterizira ekspanzivna definicija neprijatelja, ali i težnju za beskonačnim širenjem pokreta koji je u srži totalitarne ideje, američki reakcionarni projekt ne samo da definira klasično nacionalističko zatvaranje granica nacije već definira i granice unutarnjeg neprijatelja („duboka država” i „progresivna *woke* masa”) dok se ujedno poziva na aneksiju dijelova Kanade, Greenlanda i Paname. Drugim riječima, inzistiranje na svemoćnoj nacionalnoj državi dok istovremeno postoji nevideno slabljenje države u drugim političko-društvenim područjima (ponajviše putem privatizacije i deregularizacije) kontradikcija je koja konstruira fluidnost i plastičnost novoga tehnotalitarnog režima.

Autorica se kratko osvrće i na Europu, ističući kako se u vrijeme tranzicije režima SAD-a stari kontinent nalazi bez jasnih strateških partnera i bez definirane alternative što je paradoksalno i izvor potencijalne redefinicije strateške geopolitičke pozicije Europe. Ipak, elementi povijesnog fašizma već su vidljivi na transatlantskoj osi, od Trumpova dehumanizirajućeg diskursa (i javnih politika) o imigrantima do sve prisutnijih deportacijskih politika u Europi. Vraćajući se na Aredntinu teoriju, tri osobine fašizma odjekuju u suvremenom SAD-u: prvo, potpunu fuziju stranke i države Mhalla vidi u već spomenutom *Projectu 2025*. u kojemu se predlaže demontaža administrativne države. Drugo, akceleracionistička fascinacija tehnologijom evocira Marinettijev talijanski futuristički pokret iz 1920-ih. Treće, osjećaj kolektivnog poniženja povijesno je označen povratkom poraženih vojnika iz Prvog svjetskog rata, a danas to čini ekonomski, društveni i egzistencijalni virilizam potaknut globalizacijskom redefinicijom financijskog kapitalizma. Povijesni fašizam djelom je nastao kao i instinktivna reakcija na egzistencijalnu patnju koja se temelji na osjećaju lišenosti nečega čije je konture i danas teško shvatiti. Ta reakcija dolazi iz neispunjenih obećanja napretka, iz disonance između ljudskog digniteta i hipermoderne deteritorijalizacije. Iz ove perspektive, trumpizam nije ruptura već upravo intenzifikacija liberalne demokracije baš kao što je fašizam reakcija na unutarnju kontradikciju metakapitalizma.

Mhalla smatra da suvremeni američki politički diskurs pokazuje paralele s povijesnim fašizmom, premda u transformiranom, postideološkom obliku. Mhalla prognozira budućnost SAD-a kroz prizmu postmodernog fašizma čija je glavna odlika simulakrum samog sebe. U Baudrillarovu teorijskom okviru simulakrum je kopija bez originala, odnosno prikaz koji ne ukazuje ni na kakvu temeljnu stvarnost, već kruži kao sama stvarnost. Simulakrum fašizma, odnosno postmoderni fašizam, oponaša kodove originalnog fašizma te stvara karikaturu od njegovih simbola i retorike. Ta retorika obilježena je konstruiranjem i propagiranjem straha od unutarnjeg neprijatelja, potičući daljnju društveno-političku polarizaciju. Ovaj sistem sposoban je apsorbirati bilo koji otpor i pretvoriti ga u proizvod. Njegov temelj čine snažna izvršna vlast, sveprisutni algoritamski nadzor, upravljanje pomoću umjetne inteligencije i tržište koje postaje alat za discipliniranje društva. Trumpov simulakrum gura ovu logiku do njezinih granica. Postmoderni fašistički vođa ne djeluje kroz klasičnu diktaturu, već kroz medijsku logiku koju najbolje personificira bivša *TV-reality* zvijezda. Drugi razlog zašto paralele s povijesnim fašizmom nisu dovoljne jest razina i tehnološke i informacijske infrastrukture koja je *a priori* neusporediva s prošlim stoljećem. Ono što se može nazvati masovnom tehnologijom postala je nova društvena i politička infrastruktura.

Drugim riječima, pojedine društvene mreže poput TikToka, X-a ili YouTubea postali su nove agore američke reakcionarne desnice te su *influenceri* poput Joea Rogana i Lexa Friedmana igrali važnu ulogu u diseminaciji MAGA ideologije, posebice u zadnjoj predsjedničkoj kampanji. Klasična borba za idejni utjecaj u velikoj je mjeri migrirala na internet u čemu je diseminacija pala pod algoritamsku logiku. Nasuprot inicijalnim utopijskim vizijama interneta kao decentraliziranog, horizontalnog prostora koji bi funkcionirao kao alternativa hijerarhijskom ustrojstvu tradicionalnih političkih aparata, Internet je kao mjesto društvenih mreža pod monopolističkom strukturom vlasništva postao upravo ono što su rani vizionari interneta htjeli promijeniti. Društvene mreže maksimaliziraju impulzivnu polarizaciju temeljenu na emocionalnoj manipulaciji, a politički lideri to zatim iskorištavaju koristeći polarizirani diskurs u svrhu akumulacije glasačke podrške. Osim političke mobiliza-

cije, masovne tehnologije također zadiru u srž individualne intime kao niti jedna tehnologija do sada. Metapodatci poput osobnih interakcija, pitanja u tražilicama, pa posljedično i iščitavanje osobnih želja i potreba dokazuju kako masovne tehnologije omogućuju lakši pristup osjetljivim podacima redefinirajući arenu intime i privatnosti u digitalnoj sferi.

Treći tematski odjeljak bavi se preciznijim elaboracijama unutarnjih mehanika postmodernog fašizma u nastajanju. Počevši od manipulacije riječima, moć u kasnom stadiju metakapitalizma ne djeluje isključivo kroz prisilu, već putem manipulacije jezika i značenja. U tom kontekstu, kontrola nad riječima postaje ključni oblik političke moći: sprječavanjem bilo kakvog stabilnog „usidranja” društvenih istina stvara se prostor u kojem je manipuliranje željama i percepcijama ne samo moguće već i sustavno poticano. Pozivajući se na Deleuzeov i Guattarijev izraz „deteritorijalizacije” Mhalla ukazuje na utjecaj tehnološkog moderiranja i prezentaciji informacija u digitalnoj sferi. Drugim riječima, fašizam ne opisuje stvarnost već je proizvodi svojim tvrdnjama. Ono što se kaže postaje istinito, ne zato što je provjereno već zato što je integrirano. Ono što se do sada smatralo dezinformacijom (a još ranije „propagandom”) samo je jedan dio kognitivnog lanca vrijednosti. Dezorijentiranost kontradiktornim informacijama proizvodi hipermoderni oblik nihilizma koji rađa novu teoriju države izvan kadrova klasičnih demokracija.

Dok je povijesni fašizam metabolizirao industrijski i liberalni kapitalizam, postmoderni fašizam probavlja verziju kapitalizma obilježenu financijskim i neoliberalnim politikama u elitistički, autoritarni i antidemokratski režim. Uloga države u ovom se kontekstu minimizira, na tragu Arendt, u trenutku tranzicije među dvama režimima, od neofašističkog do totalitarnog. Minimalna država zamijenjena je anti-državnim entitetom ukorijenjenim u totalitarne poretke. Unatoč pesimističnom, i pomalo paranoičnom tonu, Mhalla odbija zaključiti knjigu rezignacijom već poziva na individualnu mobilizaciju kognitivne moći i autonomije nad kritičkim mišljenjem. Identificira „kognitivnu slobodu” kao novu frontu otpora, pri čemu su institucija novinarstva, pravosuđe i sveučilišta prvi stupovi obrane demokracije, a civilno društvo ostaje prostor mogućnosti i promjene.

Mhallina knjiga odlikuje se iznimno širokim teorijskim rasponom. Autorica kombinira političku filozofiju, medijske studije, sociologiju tehnologije i kulturnu teoriju. Takva interdisciplinarnost u načelu pridonosi aktualnosti teme, ali istodobno dovodi do metodološke neujednačenosti. Premda se poziva na Arendtinu analizu totalitarizma, Mhalla ne uspostavlja jasan konceptualni most između klasičnih totalitarnih teorija i suvremenih tehnopolitičkih formacija. Pojam totalitarizma ostaje u knjizi više metaforički nego analitički određen. Tijekom knjige prisutni su naizgled istoznačni pojmovi poput postmodernog fašizma, hipermodernog fašizma i neofašizma, kao i stapanje heterogene skupine političkih pokreta poput NRx-a, akceleracionizma, neofašizma i MAGA ideologije dok se zapravo radi o različitim strujama misli reakcionarnih i konzervativnih inklinacija. To rezultira terminološkom zbrkom koja umanjuje preciznost argumentacije. Nije jasno na kojem se kriteriju temelji diferencijacija između navedenih pojmova niti kako ih je moguće operacionalizirati u političkoj analizi.

Ovakva fluidnost može se donekle opravdati spekulativnom prirodom teme, ali smanjuje analitičku vrijednost teksta. Nadalje, premda je primaran fokus na političku mutaciju demokratsko liberalnog režima u Sjedinjenim Američkim Državama, Mhalla pokazuje izraženu američkocentričnost u svojoj analizi onoga što želi prika-

zati kao univerzalne tendencije. Iako postoje ideološke poveznice između alt-de-snice, MAGA diskursa i europskih populističkih pokreta, institucionalni i povijesni konteksti Europe razlikuju se dovoljno da zahtijevaju drugačije analitičke modele. Unatoč tome, autorica prepoznaje unutarnje kontradikcije koje jednako vrijede i za europske liberalne demokracije zbog čega knjiga ostaje relevantna i za europsko, pa tako i hrvatsko čitateljstvo. Knjiga je stilistički velikim dijelom označena pejorativnim izrazima poput *novo kognitivno carstvo*, *kiberdistopija* i *totalitarni software*⁷. Ovaj izbor svakako pridonosi polarizirajućoj logici koja je ne samo ideološki problematična zato što unaprjeđuje crno-bijeli pristup „nas” protiv „njih” već zato što zatvara prostor elaboraciji argumenata na uvjerljiviji način. Ovakav pristup, premda intelektualno stimulativan, sugerira više esejističku nego znanstvenu strategiju pisanja.

Autorica kombinira teorijske elemente iz različitih disciplina kako bi proizvela sugestivan, ali ne uvijek verificiran narativ. Time knjiga više funkcionira kao filozofski esej o duhu epohe nego kao empirijski utemeljena studija. To ne umanjuje njezinu vrijednost za širu javnu raspravu o tehnologiji i demokraciji, ali smanjuje njezinu znanstvenu težinu u kontekstu akademskog istraživanja. Zaključno, knjiga *Cyberpunk* predstavlja rani pokušaj razumijevanja i mapiranja artikulacije političkih implikacija rapidnih tehnoloških promjena 21. stoljeća. Trenutak krize obilježen kaosom posljedica je ruptura unutarnjih tenzija i kontradikcija političkog i ekonomskog sustava koji poziva na kritičke poglede koji se u ranijim stadijima tranzicije mogu činiti eksperimentalnim i transgresivnim. Baš kao što Deleuze navodi u *Postskriptumu uz društva kontrole* (1992):

„Socio-tehnološka studija mehanizama kontrole, shvaćenih već u njihovom zametku, morala bi biti kategorička i morala bi opisivati ono što se već nalazi u procesu supstitucije disciplinarnih mjesta ogradenosti, čija se kriza svakodnevno proglašava.”

Mhalla uspješno identificira momente procesa tranzicije u Deleuzeovim terminima iz disciplinarnog društva u društvo kontrole putem prizme tehnološki određenog poretka stvarnosti na osobnu i metapolitičku razinu. Za teorijski jednako originalan pristup no metodološki precizniju historijsko-materijalističku analizu utjecaja tehnologije na socioekonomske paradigme knjiga Adama C. Jonesa *The New Flesh: Life and Death in the Data Economy* pruža sažetu dijagnozu psiholoških i ekonomskih odnosa koji su prisutni u kibernetičkom prostoru (Jones 2024). Unatoč eklektičnoj strukturi koja ponekad narušava teorijsku dosljednost, *Cyberpunk: Le nouveau système totalitaire* ostaje vrijedan uvod u problematiku kritičkog čitanja tehnološkog utjecaja na povijest ideja i političke režime. Knjiga uspješno potiče raspravu o konvergenciji tehnologije, moći i ideologije te predstavlja koristan početnički okvir za razumijevanje načina na koje tehnološki napredak utječe na socioekonomske mutacije kapitalizma koji oblikuje suvremene oblike autoritarizma i društvene kontrole.

⁷ U izvorniku: *un nouveau domaine cognitif, cyberdistopie, le logiciel totalitaire* (autoričin prijevod).

References

- Deleuze, G. (1992). *Postscript on the Societies of Control*. October, 59, 3–7.
- Fisher, M. (2014). *Ghosts of my life: Writings on Depression, Hauntology and Lost Futures*. Zer0 Books.
- Jones, A. (2024). *The New Flesh: Life and Death in the Data Economy*. Zer0 Books.
- Kaplan, J. (2025). More Speech and Fewer Mistakes. 7. siječanj 2025. <https://about.fb.com/news/2025/01/meta-more-speech-fewer-mistakes/>
- Land, N. (2023). *The Dark Enlightenment*. Perth: Imperium Press.
- Le Monde (2025). Elon Musk participe à un meeting de l'AfD pendant la campagne des législatives anticipées en Allemagne. 25. siječanj 2025. https://www.lemonde.fr/international/article/2025/01/25/Allemagne-elon-musk-renouvelle-son-soutien-a-l-extreme-droite_6515905_3210.html.
- Mhalla, A. (2025). *Cyberpunk: Le nouveau système totalitaire*. Editions du Seuil.
- Noys, B. (2014). *Malign Velocities: Accelerationism and Capitalism*. Zer0 Books.
- Smith H. i Burrows, R. (2021). Software, Sovereignty and the Post-Neoliberal Politics of Exit. *Theory, Culture & Society*, 38(6): 143-166. DOI: 10.1177/0263276421999439
- Turner, F. (2006). *From Counterculture to Cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the Rise of Digital Utopianism*. University of Chicago Press.